

UTJECAJ STRUKTURE I STABILNOSTI SUPEREGA OSUĐENIH OSOBA NA NJIHOVO PONAŠANJE ZA VRIJEME IZDRŽAVANJA KAZNE LIŠENJA SLOBODE¹

Milko Mejovšek

Originalni znanstveni članak

Fakultet za defektologiju
Sveučilišta u Zagrebu

UDK: 376.58

SAŽETAK

Na uzorku osuđenih osoba ispitana je na početku procesa resocijalizacije snaga superega. U četiri vremenske točke procesa resocijalizacije analiziran je utjecaj strukture i stabilnosti superega na efikasnost tog procesa. Rezultati pokazuju da se struktura superega sastoji od dvije komponente koje su interpretirane kao savjesnost i autoritarnost. Prva komponenta ima značajniji utjecaj u uspješnosti penološkog tretmana. Superego se može smatrati relativno stabilnom osobinom ličnosti. Rezultati istraživanja ukazuju na to da postojeći penološki tretman nije prilagođen osuđenim osobama s psihopatskom konstelacijom ličnosti.

1. UVOD

Prema teoriji o tri osnovne komponente ličnosti koju je predložio S. Freud (Fulgosi, 1981) superego se sastoji iz dva dijela: savjesti i egoideala. Savjest kažnjava za one postupke koji nisu u skladu s normativima društva putem doživljavanja krivnje, a egoideal postavlja pozitivne ciljeve kojima težimo i kada ih postignemo nagrađuje nas doživljajem ugode i vlastite vrijednosti.

Umjereno jak superego uklapa se u poželjnu strukturiranost ličnosti i veže uz efikasnost kognitivnih procesora i efikasnost konativnih regulacijskih sistema (npr.

Momirović, Viskić-Štalc i Mejovšek, 1974; Mejovšek, 1977; Kovačević, 1981). Suviše jak superego često dovodi do reakcija asteničnog tipa, a slab superego uz slabost ega osnova je psihopatskih reakcija (npr. Fenichel, 1961; Kecmanović i dr. 1980; Nastović, 1985).

U penološkom tretmanu psihopatske ličnosti predstavljaju ozbiljan problem zbog karakteristika koje su im svojstvene, u prvom redu zbog izuzetne impulzivnosti, agresivnosti, bezosjećajnosti i nametljivosti. Za njih je teško programirati tretman ili terapiju, te se javljaju nedoumice oko pitanja da li ih treba smještavati u KP ustanove i

¹ Rad je realiziran u okviru projekta "Psihologijska istraživanja psihičkih procesa i ljudskog ponašanja" projektni zadatak "Relacije psiholoških, socioloških i kriminoloških karakteristika osuđenih osoba i njihova ponašanja za vrijeme izdržavanja kazne lišenja slobode" koji financira SIZ za znanost SRH.

bolnice zajedno s ostalim osuđennicima ili pak izdvajati u specijalne ustanove (Turčin i Goreta, 1988). Oni koji su za njihovo izdvajanje smatraju da bi se u posebnim ustanovama za njih lakše planirao i realizirao penološki tretman, odnosno da bi bez njihova prisustva u standardnim KP ustanovama penološki tretman imao većeg efekta. Oni penolozi koji nisu za izolaciju psihopata smatraju da se oni mogu resocijalizirati jedino ako zajedno žive s ostalim osuđennicima u penalnoj instituciji standardnog tipa.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Penološki tretman je izuzetno složena djelatnost koja se odvija u neprirodnim uvjetima izolacije od vanjske sredine. U specifičnim uvjetima života osuđene su osobe izložene raznim deprivacijama i negativnostima zajedničkog života s drugim osuđennicima. Penološkim tretmanom u ustanovi zatvorenog tipa nastoji se i kod najteže osuđeničke populacije raznim aktivnostima utjecati na stjecanje radnih navika, pozitivan odnos prema radu, razviti nove interese, podignuti obrazovnu i kulturnu razinu, razviti pozitivan odnos prema užoj i široj socijalnoj sredini i time omogućiti uspješnu socijalnu reintegraciju po isteku sankcije.

Problem kojim se bavi ovo istraživanje odnosi se na stabilnost snage superega u uvjetima života koji postoje u kazneno-popravnoj instituciji zatvorenog tipa. Kako se radi o odraslim osobama, bez obzira da li su počinioci krivičnog djela ili ne, superego bi trebao biti relativno stabilan i kada je dobro i kada je loše formiran.

Na pozitivan superego imaju štetan utjecaj razne negativnosti kazneno-popravne in-

stitucije (kriminalna infekcija), ali ne treba podcjenjivati niti sve ono pozitivno što djeluje u toku penološkog tretmana na formiranje superega, jer je to upravo i njegov osnovni cilj.

Prema tome, polazna je hipoteza istraživanja da će u sukcesivnim vremenskim točkama penološkog tretmana postizati bolje rezultate one osuđene osobe koje su na početku tretmana ispoljavale jaču snagu superega. Ova se hipoteza pokazala opravdanom na jednom uzorku maloljetnih delinkvenata kojima je izrečena odgojna mjera Pojačana briga i nadzor (Mejovšek, neobjavljeni rad).

3. METODE RADA

3.1. Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika formiran je slučajnim izborom i sastoji se od 406 osuđenih osoba muškog spola starih između 21 i 60 godina, osuđenih za različita krivična djela kaznom lišenja slobode duljom od jedne godine. Na tom uzorku ispitan je u Prijemnom odjelu superego.

Tokom tretmana u četiri vremenske točke u razmacima od tri mjeseca primjenjena je penološka anketa na jednom dijelu ovih ispitanika. Relativno veliko osipanje uzorka ispitanika uzrokovano je raznim razlozima, npr. prelaskom na izdržavanje kazne lišenja slobode u drugu ustanovu, vanjsko radilište, liječenjem zbog bolesti, uvjetnim otpustom i dr. U prvoj vremenskoj točki broj ispitanika iznosio je 211, u drugoj 143, trećoj 98 i četvrtoj 73. Velika fluktuacija ispitanika uglavnom je posljedica prelaska u druge Kazneno-popravne ustanove i na vanjska radilišta.

3.2 Uzorak varijabli

U prikupljanju podataka o superegu osuđenih osoba primijenjena je skala super-ega - CG iz baterije 16 PF, R.B. Cattella.*

Podaci o penološkom tretmanu u četiri vremenske točke prikupljeni su pomoću slijedećih 50 varijabli (penološka anketa):

1. Redovitost rada na radnom mjestu
2. Položaj u procesu rada
3. Radni učinak
4. Količina škarta u toku rada
5. Odnos prema stroju, alatu, opremi i sl.
6. Odnos prema drugim osuđenima na radnom mjestu
7. Odnos prema neposredno nadređenoj osobi na radnom mjestu
8. Uključenost u osnovno obrazovanje
9. Uključenost u usmjereno obrazovanje
10. Uspješnost u osnovnom obrazovanju
11. Uspješnost u usmjerenom obrazovanju
12. Praćenje TV programa
13. Posjećivanje kino predstava i priredbi estradnih umjetnika
14. Uspješnost u aktivnostima slobodnog vremena
15. Odnos prema pretpostavljenoj osobi u aktivnosti slobodnog vremena
16. Odnos prema osuđenim osobama u aktivnosti slobodnog vremena
17. Odnos prema opremi i materijalu u aktivnosti slobodnog vremena
18. Članstvo u samoupravnim tijelima
19. Članstvo u Odboru kulturno-prosvjetnog rada
20. Članstvo u Odboru nastambe
21. Članstvo u Proizvodnom odboru
22. Ocjena ukupne aktivnosti u svim oblicima osuđeničke samouprave
23. Ocjena ukupne aktivnosti u svim oblicima osuđeničke samouprave u odnosu na raniji period
24. Položaj u odgojnoj grupi
25. Položaj u odgojnoj grupi u odnosu na raniji period
26. Članstvo u neformalnoj grupi
27. Broj članova neformalne grupe
28. Kvaliteta neformalne grupe
29. Uloga u neformalnoj grupi
30. Nagrade i pogodnosti
31. Pismena pohvala
32. Produženi razgovor
33. Slobodni razgovor
34. Prelazak u povoljniju klasifikacijsku grupu
35. Izlazak u mjesto
36. Nagradni dopust
37. Godišnji odmor kod kuće
38. Vikend izlaz
39. Upućivanje na vanjsko radilište
40. Ostale nagrade i pogodnosti
41. Disciplinske kazne

* Čestice ove skale štampane su više radova. Zainteresirani čitalac može ih naći u slijedećim časopisima: Primijenjena psihologija, 1984, br. 1-2, str. 17 i 18. Defektologija, 1984, br. 1-2, str. 4. i 5. Defektologija, 1985, br. 2, str. 42 i 43. Defektologija, 1989, br. 1, str. 119-120.

42. Opomena
43. Uvjetna samica
44. Bezuvjetna samica
45. Odnos prema porodici u usporedbi s ranijim periodom
46. Potreba za intervencijom raznih stručnjaka
47. Uvjetni otpust
48. Simuliranje bolesti
49. Kronična bolest
50. Ocjena ponašanja u odnosu na raniji period

Svaka od četiri vremenske točke u kojima su registrirani podaci o toku penološkog tretmana slijedila je nakon tri mjeseca tretmana. Prema tome, prva vremenska točka bila je nakon tri mjeseca tretmana, druga nakon šest mjeseci, treća nakon devet mjeseci i konačno četvrta nakon jedne godine penološkog tretmana. Penološke ankete popunjavali su radnici službe za preodgoj.

Tablica 1.

Paralelne (A) i ortogonalne (F) projekcije varijabli na faktore superega i njihova korelacija

	F _{1A}	F _{1F}	F _{2A}	F _{2F}
1.	.47	.48	.03	.21
2.	.25	.40	.38	.48
3.	-.09	.22	.78	.75
4.	.35	.44	.22	.36
5.	.30	.35	.13	.24
6.	.14	.15	.03	.08
7.	.16	.07	-.24	-.18
8.	.58	.58	.01	.23
9.	.76	.67	-.24	.06
10.	.38	.42	.09	.24
11.	-.03	.22	.66	.64
12.	-.30	-.05	.64	.53

3.3. Metode obrade podataka

Latentne dimenzije superega utvrđene su pomoću faktorske analize pod komponentnim modelom. Broj latentnih dimenzija određen je na temelju PB kriterija, a interpretirane su u orthoblique poziciji.

Primjenom regresijske analize prva glavna komponenta penološkog tretmana regresirana je na latentne dimenzije superega u sve četiri vremenske točke da se utvrdi njihova prediktivna vrijednost.

4. REZULTATI I INTERPRETACIJA

U prostoru superega izolirane su dvije latentne dimenzije. Prva se može interpretirati kao pedantnost, odnosno savjestost ili u psihoanalitičkom smislu kao analna fiksiranost. Druga je pretežno definirana poštivanjem zakona i propisa, odnosno totalitarističkom orijentacijom te se može interpretirati kao autoritarnost.

Prve glavne komponente penološkog tretmana u četiri vremenske točke u osnovi imaju istu strukturu. Radi se o prihvaćanju tretmana, aktivnom sudjelovanju u njemu i

nastavak tablice 1.

	F _{1A}	F _{1F}	F _{2A}	F _{2F}
13.	.18	.37	.51	.57
14.	.28	.43	.37	.48
15.	.04	.15	.28	.30
16.	.36	.43	.18	.32
17.	.48	.50	.05	.24
18.	.27	.27	.00	.11
19.	.16	.23	.18	.24
20.	.50	.43	-.18	.02

$$r_{F1,F2} = .39$$

općenito o pozitivnim efektima tretmana naročito u procesu rada, slobodnim aktivnostima, odnosu prema službenom osoblju i drugim osuđenima, osuđeničkoj samoupravi, a što jasno pokazuje i pribavljanje raznih pogodnosti, odnosno odsustvo disciplinskih mjera.

Regresija prve glavne komponente penološkog tretmana u sve četiri vremenske točke pokazuje da su oba faktora superega valjani prediktori uspješnosti tretmana. U sve četiri vremenske točke, naime, faktori superega promatrani kao sistem (zajedno)

pouzdana predviđaju ponašanje osuđenih osoba. Ako se vremenske točke promatraju u sukcesiji može se, međutim, zapaziti da faktori superega pojedinačno gube na statističkoj značajnosti kao prediktori. Može se sasvim opravdano pretpostaviti da je do toga došlo u prvom redu zbog znatnog osipanja uzorka ispitanika u vremenskim točkama. Sumarno uzevši veću prediktivnu moć ima prvi faktor superega interpretiran kao pedantnost ili savjesnost, a manju drugi faktor superega interpretiran kao autoritarност.

Tablica 2.

Prva glavna komponenta penološkog tretmana u četiri vremenske točke

PA	K ₁₍₁₎	K ₁₍₂₎	K ₁₍₃₎	K ₁₍₄₎
1.	.26	.29	.50	.52
2.	.25	.31	.36	.24
3.	.68	.76	.84	.84
4.	.62	.59	.60	.57
5.	.73	.73	.75	.79
6.	.77	.80	.84	.86
7.	.76	.78	.84	.89

nastavak tablice 2

	K ₁₍₁₎	K ₁₍₂₎	K ₁₍₃₎	K ₁₍₄₎
8.	-.03	.10	.17	.24
9.	.12	-.19	-.04	.07
10.	-.14	.01	.06	.13
11.	-.01	-.26	-.16	.00
12.	.04	-.04	.29	.34
13.	.06	.11	.30	.36
14.	.55	.54	.58	.60
15.	.67	.67	.67	.71
16.	.65	.65	.67	.70
17.	.65	.66	.69	.71
18.	.41	.52	.44	.48
19.	.07	.11	.17	.20
20.	.18	.22	.09	.12
21.	.40	.42	.35	.38
22.	.36	.57	.65	.66
23.	.21	.43	.48	.40
24.	.73	.79	.77	.78
25.	.25	.51	.65	.64
26.	-.03	-.06	-.01	.07
27.	-.10	-.14	-.13	-.10
28.	-.30	-.35	-.26	-.22
29.	-.04	-.06	-.03	.00
30.	.41	.51	.59	.61
31.	.10	.23	.28	.19
32.	.15	.25	.39	.20
33.	.31	.42	.33	.23
34.	.04	.14	.18	.24
35.	.28	.27	.20	.38
36.	.02	.07	.20	.20
37.	.11	.08	.17	.33
38.	.35	.22	.19	.30
39.	.11	.13	-.01	.14
40.	.21	.11	.05	.07
41.	-.50	-.46	-.56	-.64
42.	-.43	-.33	-.50	-.16
43.	-.34	-.20	-.17	-.31
44.	-.11	-.35	-.26	-.46
45.	.03	.23	.26	.30
46.	-.31	-.19	-.29	-.44
47.	.18	.08	.05	-.16
48.	-.06	-.28	-.27	-.42
49.	.02	-.03	-.03	-.09
50.	.27	.60	.57	.57

Tablica 3.

Regresija prve glavne komponente penološkog tretmana na faktore superega u prvoj vremenskoj točki

	R	Q(R)	PART-R	BETA	P	SIGMA-B	Q(BETA)	F(BETA)
F ₁	.29	.000	.19	.20	5.78	.07	.006	.84
F ₂	.29	.000	.20	.21	6.09	.07	.004	.85

DELTA	RO	SIGMA-D	F	DF ₁	DF ₂	Q
.12	.34	.94	14.01	2	208	.000

Tablica 4.

Regresija prve glavne komponente penološkog tretmana na faktore superega u drugoj vremenskoj točki

	R	Q(R)	PART-R	BETA	P	SIGMA-B	Q(BETA)	F(BETA)
F ₁	.35	.000	.28	.30	10.47	.09	.001	.97
F ₂	.23	.005	.09	.09	2.14	.09	.307	.66

DELTA	RO	SIGMA-D	F	DF ₁	DF ₂	Q
.13	.36	.93	10.11	2	140	.000

Tablica 5.

Regresija prve glavne komponente penološkog tretmana na faktore superega u trećoj vremenskoj točki

	R	Q(R)	PART-R	BETA	P	SIGMA-B	Q(BETA)	F(BETA)
F ₁	.28	.006	.19	.20	5.67	.11	.069	.90
F ₂	.25	.013	.14	.15	3.79	.11	.176	.81

DELTA	RO	SIGMA-D	F	DF ₁	DF ₂	Q
.09	.31	.95	4.97	2	95	.009

Tablica 6.

Regresija prve glavne komponente penološkog tretmana na faktore superega u četvrtoj vremenskoj točki

	R	Q(R)	PART-R	BETA	P	SIGMA-B	Q(BETA)	F(BETA)
F ₁	.36	.002	.23	.26	9.16	.13	.057	.92
F ₂	.32	.005	.16	.18	5.79	.13	.180	.83

DELTA	RO	SIGMA-D	F	DF ₁	DF ₂	Q
.15	.39	.92	6.15	2	70	.003

Ima osnove da se faktori superega interpetiraju u skladu s teorijom S. Freuda, prvi kao egoideal, a drugi kao savjest. Za drugi faktor ova je interpretacija prihvatljivija nego što je to za prvi faktor u kojem ima dosta elemenata onog dijela superega koji se naziva savjest.

Dobiveni rezultati potvrđuju polaznu hipotezu. Osuđene osobe jačeg superega pokazuju veći uspjeh u toku penološkog tretmana. Opravdano je superego smatrati relativno stabilnom osobinom ličnosti koja je složena i sastoji se od dva dijela koja su interpretirani kao savjesnost i autoritarnost. One osobe kod kojih dominira prva komponenta superega, tj. savjesnost pokazuju nešto veći uspjeh od onih kod kojih dominira druga komponenta superega, autoritarnost. To je i posve razumljivo, jer će sigurno u bilo kojoj aktivnosti bolje rezultate postići oni koji nastoje da posao bude što bolje urađen, nego oni koji ne žele razočarati autoritet koji je naredio obavljanje posla.

Na suprotnoj strani nalaze se osuđene osobe slabog superega. U osuđeničkoj populaciji karakteristični su psihopati kojih prema nekim procjenama ima oko 18% (Pulević, Martinovich-Babić, Weiner i Bučuk, 1988).

Psihopatsku ličnost karakterizira primarna slabost ega koja je konstitucionalno uvjetovana i upadljiva slabost superega (Nastović, 1985). Ove osobe su sklone impulzivnim i agresivnim reakcijama da se rasterete od vrlo jake unutarnje napetosti, te su u neprestanim sukobima sa socijalnom sredinom prema kojoj su neprijateljski raspoložene i koju njihov neizgrađeni ego iskirljeno interpretira. Uvjerene su u svoju visoku vrijednost, žele da im drugi služe i da

im se dive, nisu sposobne za dulje emocionalne veze. Ponašaju se bezobzirno i posesivno. Glavne su im osobine slabost kontrolne uloge ega, dominacija principa zadovoljstva (pulzija ida) i nemogućnost podnošenja unutarnje napetosti (Szendijev "psihopatski trijas", prema Nastović, 1985). Karakteristike psihopata kao što su: nedostatak osjećaja krivnje, mala frustraciona tolerancija, manjak planiranja, predviđanja i izdržljivosti, sklonost agiranju uz nepoštivanje društvenih normi, nesposobnost uspostavljanja trajnijih emocionalnih veza i nedjelotvornost ranijeg iskustva i kazni na ponašanje vrijede i za tzv. normalnu populaciju uz jedinu razliku što su kod psihopata ekstremno izražene.

Postojeći penološki tretman, a to pokazuju i rezultati ovog istraživanja, nije djelotvoran na osuđene osobe s psihopatskom konstelacijom ličnosti. Iako se smatra da su psihopati pretežno hereditarno uvjetovane, više autora se slaže da postoje mogućnosti terapije. Izgledi su manji kada se radi o "psihopatskom trajnom stanju" gdje uz upadljivo slabi ego postoji i vrlo slabi superego, a veći kada superego nije slab, ali se ego ne može oduprijeti pretjeranim zahtjevima ida; tu spadaju psihopati s neurotskom nadgradnjom i latentni psihopati (Nastović, 1985). U penološkom tretmanu ovih osoba pozitivne efekte trebalo bi očekivati u prilagođenim programima rada u okvirima grupne terapije, radne terapije i terapije putem rekreacijskih, odnosno slobodnih aktivnosti (Sobotinčić, Maras i Košuljandić, 1972). Iako postoje pozitivna iskustva, još niti danas nemamo pouzdane diferencirane programe rada s ovom populacijom.

5. ZAKLJUČAK

Savjesnost i autoritarnost, komponente superega, valjani su prediktori uspješnosti procesa resocijalizacije. Snaga superega može se smatrati relativno stabilnom dimen-

zijom ličnosti. Indirektno, rezultati istraživanja ukazuju na neprilagođenost postojećeg penološkog tretmana osuđenim osobama koje manifestiraju psihopatske poremećaje ličnosti.

LITERATURA

1. FENICHEL, O.: Psihoanalitička teorija neuroza. Medicinska knjiga. Beograd-Zagreb, 1961.
2. FULGOSI, A.: Psihologija ličnosti. Školska knjiga Zagreb, 1981.
3. KECMANOVIĆ, D. i dr.: Psihijatrija. Medicinska knjiga. Beograd-Zagreb, 1980.
4. KOVAČEVIĆ, V.: Problemi resocijalizacije maloljetnika s delinkventnim ponašanjem. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu i Izdavački centar Rijeka. Zagreb-Rijeka, 1981.
5. MEJOVŠEK, M.: Struktura ličnosti maloljetnih delinkvenata. Defektologija, 1977, 13, 1, 35-93.
6. MEJOVŠEK, M.: Relacije efikasnosti odgojne mjere Pojačana briga i nadzor i superega maloljetnika. Neobjavljeni rad.
7. MOMIROVIĆ, K., N. VISKIĆ-ŠTALEC i M. MEJOVŠEK: Relacije kognitivnih i konativnih karakteristika maloljetnih delinkvenata i efikasnosti resocijalizacije nakon penalnog tretmana. Defektologija, 1974, 10, 1-2, 155-173.
8. NASTOVIĆ, I.: Ego-psihologija psihopatije. Dečje novine. Gornji Milanovac, 1985.
9. PULEVIĆ, V. i dr.: Tretman delinkvenata sa psihopatološkim karakteristikama. Penološke teme, 1988, 3, 1-2, 95-102.
10. SOBOTINČIĆ, A., DJ. MARAS i I. KOŠULJANDIĆ: Sociopatske ličnosti i kriminalitet. Psihopatske ličnosti, str. 331-352. Psihijatrijska bolnica Vrapče. Zagreb, 1972.
11. TURČIN, R. i M. GORETA: Psihopatske ličnosti u suvremenoj forenzičkoj psihijatriji. Penološke teme, 1988, 3, 1-2, 7-13.

THE INFLUENCE OF THE STRUCTURE AND SUPEREGO STABILITY OF SENTENCED PERSONS ON THEIR BEHAVIOR DURING SERVING THEIR SENTENCE ¹

Summary:

The strenght of superego was tested at the begining of the process of resocialization on the sample of convicted persons. The influence of the structure and superego stability was analized in four time spots during the resocialisation process. Results show that the structure of superego has two components which are interpreted as authority and conscientiousness. The second component has more influence on the success of the penologic treatment. Superego can be regarded as the relatively stable personality characteristics. This results stressed out the fact that the present penologic treatment isn't adapted for convicted persons showing psychopatic personality constelation.

¹ This paper was realized within the project "Psychological investigation of psychic processes and human behavior, from the project task" The relations between psychological, sociological and criminological characteristics of condemned persons and their behavior during serving their sentence", which was financed by the Science Comitee of the Republic of Croatia.